

FEJÉRDY ANDRÁS

Szentszéki stratégiák a magyarországi püspöki székek betöltésére 1945–1964 között

A látható, hivatalos egyházi struktúra fenntartására kell-e törekedni oly módon, hogy az az állam szemében is törvényes, legális hierarchia legyen? Vagy inkább egy titkos hierarchiát kell kiépíteni, amely állami szemmel szükségszerűen illegális lesz? Az egyházellenes politikai rendszerek idején a Szentszék ismételten szembesült ezzel a dilemmával, mert az állam törvényei szerint legális hierarchia gyakran nem volt összeegyeztethető a kánonjog mércéjével, azaz egyházi szempontból illegálisnak minősült. Az egyházi tisztségek betöltésére vonatkozó állami szabályozás ugyanis az egyházellenes politikai rendszer érdekeit kívánta érvényesíteni, és nem volt tekintettel az egyház belső jogszabályaira. Az ilyen politikai rendszerek ráadásul a pápa püspökkinevezési jogában külső hatalom belügyekbe történő illetéktelen beavatkozását látták, ezért annak érvényesülését akadályozták, de legalább korlátozták. Így nehézkessé, de nemegyszer lehetetlenné vált a törvényes egyházi vezetés kinevezése, és az egyházmegyéket állami nyomásra oda-helyezett, helyben választott vagy kinevezett személyek irányították.

Magyarország esetében a konfliktus formális kiindulópontja az volt, hogy a II. világháború után a Szentszék a magyar kormánnyal 1927-ben kötött, a püspökök kinevezésének ügyét szabályozó *intesa semplice*t (olasz: 'egyszerű megegyezés') érvényét veszítettnek, a magyar kormányzat ellenben változatlanul fennállónak tekintette.¹ (A megegyezés értelmében a Vatikán a kinevezések ügyében előzetesen egyezett a magyar kormánnyal, amely magánjellegű vagy politikai kifogásokkal élhet a jelölttel szemben.) A Szentszék eleinte akadálytalanul érvényesíteni tudta a pápa szabad kinevezési jogát, jóllehet a magyar kormány ismételten tiltakozott az új gyakorlat ellen. A helyzet a teljes kommunista hatalomátvételt követően, 1951-től változott meg gyökeresen, amikor a magyar kormány egy – 1946-ig visszamenőleges hatályú – rendelettel előzetes állami hozzájáruláshoz kötötte a magasabb egyházi hivatalok betöltését, majd e szabályozást 1957-ben tovább szigorította.²

1 A főpapi kinevezések rendezését szabályozó 1927-es *intesa semplice* szövegét magyarul közli: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. Dokumentumok. Szerk. Balogh Margit–Gergely Jenő. História–MTA TTI, Bp., 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak) 575–576. A Szentszék egyértelmű álláspontját, miszerint a megegyezés érvényét veszítette, Tardini bíboros közölte Czapik Gyula egri érsekkel 1948. október 2-i tárgyalásuk során. Vö.: *Rétfalvi Balázs*: Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye. Egyháztörténelmi Szemle 12. (2011) 2. sz. 26.

2 A korábban a főkegyúri joghoz tartozó kinevezések életbe léptetését 1946. január 1-jéig visszamenőleges hatállyal az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásához kötö, 1951. július 4-én ki-

Mivel az Apostoli Szentszék ezt az egyház belső ügyeibe való illetéktelen beavatkozásnak tekintette, változatlanul jogainak érvényesítésére törekedett.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen eszközökkel kísérletezett Róma ebben a helyzetben, hogy biztosítsa Magyarországon az egyházmegyék kormányzásához és a szentségek kiszolgáltatásához elengedhetetlen hierarchia folytonosságát, és végül hogyan jutott el az egyház számára hátrányos kompromisszumot jelentő megoldás elfogadásához, azaz az 1964. évi részleges megállapodás aláírásához.

Átmeneti megoldások (1945–1959)

A Szentszék által alkalmazott stratégiát alapvetően meghatározta, hogy Róma az 1956-os forradalmat követő egyházpolitikai visszarendeződésig, azaz körülbelül 1959-ig nem számolt a szocialista rendszerek tartós fennmaradásával, és ezért alapvetően átmeneti, vagy legfeljebb középtávú megoldásokat keresett. Ennek egyik következménye az volt, hogy ebben az első időszakban külön kezelték azokat az egyházmegyéket, amelyeknek főpásztora akadályozva volt, és külön azokat, amelyek esetében széküresedésre lehetett számítani. A másik fontos következmény pedig abban állt, hogy a látható egyházi struktúra megóvását célzó intézkedésekkel párhuzamosan léteztek a titkos egyházi hierarchia kiépülése irányába mutató kezdeményezések – még ha ez utóbbiak Magyarország esetében végül nem is valósultak meg.

Akadályoztatás esetén

Róma természetesen mind az akadályozott püspökök helyettesítésénél, mind a megüresedett püspöki székek betöltésénél a rendkívüli megoldások és a közvetlen beavatkozás elkerülésére törekedett. Ugyanakkor kezdettől fogva készült egy esetleges szükséghelyzet kezelésére. Érvényben tartotta ezért azt az 1944-ben adott felhatalmazást, hogy a magyar főpásztorok a szovjet megszállás miatti akadályoztatásuk esetén helyettes ordináriust (*ordinarius substitutus*) állíthatnak.³ Sőt az 1948-as csehszlovákiai kommunista hatalomátvétel után egyenesen arról rendelkezett a Szentszék, hogy a püspökök minél előbb nevezzenek ki két helyettes ordináriust, akik szükség esetén át tudják venni az egyházmegye kormányzását.⁴ Ennek ellenére nem tudunk arról, hogy Magyarországon egy egyházmegye veze-

hirdetett, 1951. évi 20. sz. törvényerejű rendelet szövegét ld. Állam, egyházak i. m. (1. jz.) 959. Az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendeletet ld. uo. 981–982.

3 Az 1944-es pápai felhatalmazásról Mindszenty József esztergomi bíboros-érsek 1947. június 12-én kelt leveléből van tudomásunk. A levél szövegét közli: *Erdő Péter*: Meszlényi Zoltán káptalani megválasztásának egyházzjogi háttere. Adalékok a püspöki szék akadályoztatásának kánonjogi kezeléséhez. Magyar Sion ú. f. 2./44. (2008) 2. sz. 170–171.

4 Az 1948. június 29-én kelt *Nominatio substitutorum* kezdetű rendelkezést közölte: *Tempfli Imre*: Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora, 1892–1966. METEM, Bp., 2002. (METEM Könyvek 36.) 149–150.: 214. jz.

tését az akadályozott megyéspüspök által korábban kinevezett helyettes ordinárius vette volna át.

Amikor előbb 1948-ban Mindszenty József esztergomi, majd 1951-ben Grósz József kalocsai érsek letartóztatásával, illetve 1951-ben Shvoy Lajos székesfehérvári és 1953-tól Pétery József váci püspök, végül 1957-től Badalik Bertalan veszprémi püspök akadályoztatásával rövidebb-hosszabb időre tényleges szükség-helyzet állt elő, az egyes egyházmegyék vezetését az általános kánonjogi szabályozásnak megfelelően az általános helynök, vagy ennek halála esetén káptalani helynök vette át.

A Szentszék csak abban az esetben avatkozott be közvetlenül, ha kánonjogi-lag kifogásolható helyzet állt elő. Erre két ízben, és mind a kétszer az esztergomi főegyházmegye esetében került sor. Először 1950-ben, amikor Meszlényi Zoltán segédpüspök, a törvényesen megválasztott főkáptalani helynök letartóztatása után, 1950. július 5-én a káptalan állami nyomásra Beresztóczy Miklóst választotta helynöké. Róma a törvényes helyzet helyreállítása érdekében 1950. július 18-án Hamvas Endre csanádi püspököt bízta meg azzal, hogy saját egyházmegyéje mellett apostoli adminisztrátorként az esztergomi főegyházmegyét is irányítsa.⁵ Másodsor pedig az 1956-os forradalom után, amikor bizonytalanná vált, vajon a Mindszenty által újonnan kinevezett általános helynök, a súlyosan beteg Witz Béla jogszerűen adta-e át 1957 januárjában az egyházmegye irányítását kanonoktársának, Schwarz-Eggenhofer Artúrnak.⁶ A Szentszék ekkor Grósz József kalocsai érseket bízta meg azzal, hogy az esztergomi főegyházmegye élére megyéspüspöki jogkörrel rendelkező speciális delegátust nevezzen ki. A felhatalmazás birtokában az érsek az Állami Egyházügyi Hivatallal folytatott egyeztetés után 1957. február 17-én az esztergomi főegyházmegye kormányzásával Endrey Mihály baratai címzetes püspököt bízta meg:

Másolat.

A KALOCSAI ÉRSEKTŐL

E 18/1957. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

F. évi február hó 2-án a következő sürgönyt kaptam a Vatikánvárosból:

„Metropolitanum Capitulum Strigoniense refert, Canonicum Witz aegrotum Archidioecesis administrare non posse, orat ut provideatur. Cum apostolica administratio exc[ellentissimi]mi Hamvas definitive desierit, S. Congregatio

⁵ Erdő P.: Meszlényi i. m. (3. jz.) 178.

⁶ Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964. Görres-Gesellschaft, München, 1988. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae) 153–154.; A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. Borovi József gyűjteményének felhasználásával összeáll. Balogh Margit. METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Szeged-csanádi Püspökség, Bp.–Szeged, 2008. 812.: 9. jz. Witz Bélát egyébként hamarosan, 1957. február 5-én az államhatalom le is mondatta hivataláról, Vö. Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957. Szent István Társulat, Bp., 2011. 53.

Consistorialis de speciali mandato S[anctis]S[i]mi tibi commitit, ut Archidio-
ecesim idoneo ecclesiastico viro a te delecto regendam concredas, cui facultas
erit regimen illico adsumendi utpote speciali delegato potestate episcopis resi-
dentialibus propria praedito. Donec id peractum erit, tu quatenus opus sit ad re-
gendam illam universa potestate pollebis. A[deodatus] I[ohannes] Card[inalis]
Piazza a Secretis.”

Ezen parancsnak megfelelően Excellenciádat jelen soraim erejével speciális
apostoli delegátus minőségben az esztergomi főegyházmegye kormányzásával
megbízom azzal, hogy a főegyházmegye kormányzását cum potestate episcopis
residentialibus propria⁷ a szent kánonokban előírt módon mielőbb átvenni szí-
veskedjék.

Nehéz és felelősségteljes munkájához Isten bőséges áldását és a Szentlélek külö-
nös kegyelmét kérve kiváló tiszteletem nyilvánításával vagyok

Kalocsa, 1957. február 9.

Grósz József sk.
Kalocsai érsek
P.H.⁸

Endrey Mihály kinevezése két fontos kérdést vet fel. Egyrészt miért delegálta a Szentszék a kinevezési jogot a kalocsai érseknek? Másrészt mit takart pontosan Endrey kinevezési okmányában, hogy feladatát „speciális apostoli delegátus minőségben” lássa el? Jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban a két kérdést kimerítően megválaszolni. A kinevezés delegált módját illetően csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a körülmények ismeretében valószínűtlennek látszik, hogy e kulcspozíció betöltésének lehetőségéről a Vatikán előzetes egyeztetés nélkül mondott volna le a kalocsai érsek javára. Ellenkezőleg: minden jel arra utal, hogy – valamilyen módon az állammal is előre egyeztetett – egyedi eset volt a kinevezési jogkör delegálása azzal a céllal, hogy az esztergomi főegyházmegye élére Endrey személyében a rendszer számára is elfogadható pap kerüljön, méghozzá elfogadható módon. Azaz anélkül, hogy egy külső hatalom – az Apostoli Szent-
szék – közvetlenül beleavatkozna Magyarország „belügyeibe”.⁹

⁷ A megyéspüspököt megillető hatalommal.

⁸ Esztergomi Prímási Levéltár (Esztergom) 467/1957. A prímási levéltárban őrzött dokumen-
tum Lénárd Ödön hagyatékában található másolatát használtam. A Vatikánból küldött levél ma-
gyar fordításban: „Az esztergomi főkáptalan tájékoztatása szerint Witz kanonok betegsége miatt
nem tudja kormányozni a főegyházmegyét, ezért kéri, hogy gondoskodjanak [az egyházmegye
kormányzásáról]. Miután Hamvas püspök apostoli kormányzói megbízatása végleg megszűnt,
Őszentsége különleges megbízásából a Szent Konzisztoriális Kongregáció megbíz téged, hogy a
főegyházmegyét egy általad választott alkalmas férfira bizzad, aki a kormányzást speciális delegá-
tusként a rezideáló püspökök sajátos hatalmával azonnal átveheti. Amíg erre sor nem kerül, a
főegyházmegye kormányzásához szükséges teljes hatalom a tiéd. Adeodato Giovanni Piazza bibe-
ros, titkár.”

⁹ Endrey kinevezésének háttéréről ld.: *Kálmán P.*: Dokumentumok i. m. (6. jz.) 43–44. Egy, az Állami
Egyházügyi Hivatalban készült későbbi feljegyzés a kinevezés jóváhagyását a következőképpen in-
dokolta: „Az ellenforradalom után [...] az állam és egyház viszonyának rendezése terén több olyan
pozitív lépést tett, amelyek bizonyos vonatkozásban elősegítették e viszony normalizálását. Ennek

A „speciális apostoli delegátus” cím tartalmát illetően nehezíti a tisztánlátást, hogy a korabeli (magyar és szentszéki) egyházi dokumentumokban sem használták következetesen Endrey titulását: felváltva szerepelnek a „delegátus”,¹⁰ „speciális delegátus”,¹¹ „apostoli delegátus”,¹² sőt az egyszerű „apostoli kormányzó”¹³ megnevezések. Endrey későbbi tevékenységének ismeretében mindenesetre több mint valószínű, hogy egyedi titulusa azt jelezte: olyan speciális felhatalmazásokkal bírt, amelyek birtokában például engedélyezhette a különböző egyházmegyékből kizárt diakónusok pappá szentelését – ami Róma hozzájárulása nélkül a szentelő és a szenteltek számára is az azonnali kiközösítést vonta volna maga után.¹⁴ Ezt támasztják alá többek között a magyar hírszerzésnek dolgozó történész, a Palazzo Falconeriben lakó Florio Banfi – nem feltétlen minden elemükben pontos – római értesülései és a magyarországi klérus korabeli információi is. Az „Amadeo” majd „Arnold” fedőnéven dolgozó ügynök 1958 márciusában például arról írt, hogy mivel Endrey kinevezése „az esztergomi érsekség kormányzásával van egybekötve, delegátusi joghatósága nem szorítkozik az esztergomi egyházmegyére, [...] hanem az egész magyar egyházra kiterjed”.¹⁵ A Regnum Marianum közösséghez tartozó Emódi László atya egyik vallomásában pedig azt mondta, hogy „Endreyt 1957-ben a pápa nevezte ki apostoli legátusnak, ami egyenlő az ő itteni helyettesével Magyarországon, [...] ez a kinevezés az esztergomi egyházmegyén túlmenő hatáskört biztosít Endreynek.”¹⁶

Itt egy újabb tisztázandó kérdéssel szembesülünk: meddig tartott Endrey speciális megbízatása? Az Állami Egyházügyi Hivatalnak 1958. szeptember 4-én benyújtott,¹⁷ kikényszerített – tehát kánonjogilag érvénytelen – lemondása és kényszerlakhelyre száműzése után a főegyházmegye vezetését formálisan ál-

következtében államilag hozzájárultunk ahhoz, hogy a Vatikán Dr. Endrey Mihályt az esztergomi főegyházmegye területére speciális apostoli delegátus jogkörrel kinevezze.” Magyar Országos Levéltár (Budapest; = MOL) XIX–A–21–d Állami Egyházügyi Hivatal, Titkos Ügyiratkezelés, 0062/a/1962. Feljegyzés Dr. Endrey Mihály katolikus segédpüspökről. Budapest, 1962. dec. 14.

10 Pl. „Già Delegato del Cardinale Mindszenty”. Minuta di Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 17 novembre 1962. Közli: La politica del dialogo. Le Carte di Casaroli sull’Ostpolitik vaticana. A cura di Giovanni Barberini. Il Mulino, Bologna, 2008. (Santa Sede e politica nel novecento 7.) 32.

11 Annuario Pontificio 1958. 230.

12 Vö. Levéltervezet Endrey Mihály esztergomi speciális delegátushoz az Opus Pacis gyűlés anyagának közzétételéről. 1957. szept. 5. Közli: *Kálmán P.*: Dokumentumok i. m. (6. jz.) 636.; A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai i. m. (6. jz.) 829. A püspöki kar 1957. márc. 5-én tartott tanácskozása.

13 Relazione di Mons. Casaroli sugli incontri con i rappresentanti del Governo ungherese (con cinque Allegati). Vaticano, 18 maggio 1963. Közli: La politica i. m. (10. jz.) 58–59.

14 *Kálmán P.*: Dokumentumok i. m. (6. jz.) 45.

15 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest; = ÁBTL) 3.2.3. A BM III/I Csoportfőnökség és jogelődjei által kezelt dossziék, Mt-dossziék, Mt–764/2. „Amadeo”. 268–269. Endrey delegátusi címéről és jellegéről. Amadeo, 1958. márc. 4.

16 ÁBTL 3.1.5. Hálózati, vizsgálati és operatív iratok, Operatív dossziék, O–12 302/2. Endrey Mihály. 45. Dr. Endrey Mihály rk. püspök ügye. Feljegyzés. Budapest, 1961. jan. 10.

17 A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai i. m. (6. jz.) 961.: 83. jz.

talános helynöke, Schwarz-Eggenhofer Artúr vette át.¹⁸ A kortársak feljegyzései alapján azonban nyilvánvaló, hogy a háttérből változatlanul Endrey folytatta az egyházmegye kormányzását,¹⁹ és legalább 1961-ig a Szentszék is érvényesnek tekintette megbízását. Róma a kikényszerített lemondás tényéről már eleve késve értesült, mert az Egyházügyi Hivatal nem engedte meg Schwarz-Eggenhofer Artúrnak, hogy részletes tájékoztatást küldhessen. Csak annyit írhatott, hogy Endrey akadályoztatása miatt vette át a főegyházmegye vezetését.²⁰ Sőt Endrey Mihály még azt követően is, hogy Róma már kinevezte apostoli adminisztrátorként az esztergomi főegyházmegye élére Schwarz-Eggenhofer Artúrt, speciális delegátusként szerepelt az 1959. és 1960. évi *Annuario Pontificio*-ban.²¹ Állítólag a következő évi pápai évkönyvből is csak azért maradt ki titulusa, mert a Szentszék a titkos papszentelésekben játszott szerepére tekintettel tehermentesíteni kívánta az állam szemében.²² Tekintettel arra, hogy a Vatikáni Államtitkárságon 1963-ban már úgy jellemezték, mint akit nem lehet a szó szoros értelmében akadályozottnak tekinteni, mert nem rendelkezik meghatározott egyházi hivatallal, a rendelkezésre álló források alapján csak annyi valószínűsíthető, hogy hivatala valamikor 1961 és 1963 között szűnt meg.²³

Széküresedés esetén

Kezdetben nem okozott gondot a megüresedett püspöki székek betöltése: Mind-szenty József esztergomi érsek kinevezése 1945-ben, valamint Papp Kálmán győri és Bánáss László veszprémi püspökök kinevezése 1946-ban nem ütközött akadályba. A súlyosbodó nemzetközi politikai környezetben azonban – az akadályozott püspökök ügyének megoldásához hasonlóan – a Szentszék 1948-tól ebben a kérdésben is igyekezett felkészülni a várható nehézségekre. A korosabb vagy súlyosan beteg püspökök mellé segédpüspököket kezdtek kinevezni – részben eleve utódlási joggal, részben úgy, hogy ezt később esetleg megkapták volna. 1948-ban így kapott a 79. életévébe lépő Virág Ferenc pécsi püspök Rogács Ferenc személyében

18 Endrey lemondását 1958. október 17-én fogadta el a Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Vö. MOL XIX-A-21-d 0062/a/1962. Feljegyzés Dr. Endrey Mihály katolikus segédpüspökről. Budapest, 1962. dec. 14.

19 Maga Schwarz-Eggenhofer Artúr erről 1964-ben így nyilatkozott Telepő Sándor AEH-csoport-vezetőnek: „[Endrey] még ma is törvényes esztergomi ordináriusnak tartja magát, és ezt nyíltan hangoztatja is.” MOL XIX-A-21-d 0033-15/1963. Feljegyzés Prantner elvtársnak. Beszélgetés Schwarz-Eggenhofer Artúr kormányzóval. Budapest 1964. jan. 4.

20 A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai i. m. (6. jz.) 973. A Püspöki Kar 1958. okt. 17-én tartott tanácskozása.

21 *Annuario Pontificio* 1959. 231. és *Annuario Pontificio* 1960. 216.

22 Ezt az értesülést nyerte legalábbis a ciszterci népzene kutató Rajeczky Benjamin, amikor 1961-ben az MTA népzene kutató csoportjának igazgatóhelyetteseként Rómában járt. ÁBTL 3.1.5. O-12 302/2. Endrey Mihály. 207–208. „Viktor” fn. ügynök jelentése Endrey Mihály püspökről. Budapest, 1961. nov. 16.

23 *Relazione di Mons. Casaroli sugli incontri con i rappresentanti del Governo ungherese (con cinque Allegati)*. Vaticano, 18 maggio 1963. Közli: *La politica* i. m. (10. jz.) 58.

utódlási joggal felruházott segédpüspököt.²⁴ Erre a lépésre a magyar minisztertanács úgy határozott: amennyiben a Szentszék a jövőben nem tartja be az 1927-es részleges megállapodásban rögzített eljárást, a kormány a maga részéről nem fogja elismerni az egyoldalú kinevezéseket. Viszont amikor 1949-ben betegség folytán váratlanul elhunyt Bánáss László, Badalik Bertalan megyéspüspöki kinevezését az állam tudomásul vette.²⁵ A Szentszék így 1951-ben a püspöki kar második legidősebb tagja, a 72 éves Shvoy Lajos székesfehérvári püspök mellé úgy nevezte ki segédpüspöknek Kisberk Imrét, hogy a kinevezési bulla tartalmazta: a megyéspüspök bármilyen akadályoztatása vagy halála esetén apostoli kormányzóként vegye át az egyházmegye irányítását.²⁶ A Szentszék egyúttal segédpüspököket nevezett ki a három magyarországi érsek mellé is, hogy az egyházmegyék kormányzásától függetlenül is biztosítsa a szentszégek teljes körű kiszolgáltatásának lehetőségét. Esztergomba Szabó Imrét, Kalocsára Bárd Jánost, Egerbe pedig a már említett Endrey Mihályt.²⁷ Míg 1948-ban az állam tiltakozott, de nem gördített akadályokat a pécsi koadjutor működése elé, az 1951 tavaszán szentelt segédpüspökök közül a bizonyos mértékű utódlási joggal rendelkező Kisberk Imre működéséhez már nem járult hozzá.²⁸ Az elkövetkező nyolc évben, XII. Piusz pápasága alatt a Szentszék hiába kereste újabb püspökök kinevezésének lehetőségét, a kezdeti tapogatózó lépéseknél nem ment tovább, még azt követően sem, hogy 1956-ban, Czapik Gyula egri érsek halálával újabb egyházmegye maradt főpásztor nélkül.²⁹

24 Consistorium secretum. (1948. jún. 21.) Provisio Ecclesiarum. Acta Apostolicae Sedis 40. (1948) 281.

25 A magyar kormány tiltakozására ld.: *Rétfalvi B.*: Czapik Gyula i. m. (1. jz.) 21.: 109. jz. Badalik kinevezése: S. Congregatio Consistorialis. Provisio ecclesiarum. (1949. aug. 23.) Acta Apostolicae Sedis 41. (1949) 563. Badalik Bertalan kinevezésének állami elfogadásában szerepet játszott az is, hogy a Szentszék végül nem a határozottan visszautasított Géfin Gyulát nevezte ki veszprémi püspöknek.

26 A kinevezésről és szentelésről ld.: *Mózesy Gergely*: Az 1956-ot követő megtorlás hatása Kisberk Imre püspök életútjára. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk. Szabó Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány–Új Ember, Bp., 2007. 125. A Giovanni Battista Montini aláírásával elküldött kinevezésről szóló levelet összefoglalja: MOL XIX–A–21–d 0033–10/b/1964. Feljegyzés Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspökről. Budapest, 1964. jan. 11. Az *Acta Apostolicae Sedis*ben csupán annyi szerepel, hogy segédpüspöknek nevezték ki. Acta Apostolicae Sedis 43. (1951) 407.

27 Acta Apostolicae Sedis 43. (1951) 404., 407.

28 *Salacz G.*: A magyar katolikus egyház i. m. (6. jz.) 112.

29 Egerbe Endrey Mihály segédpüspököt kívánták kinevezni apostoli adminisztrátornak, de ezt a megoldást Grósz József kalocsai érsek nem támogatta. Vö.: Domenico Tardini államtitkár levele Grósz Józsefnek az egri érseki szék betöltésének lehetőségeiről 1956. júl. 16. és Grósz József kalocsai érsek válaszlévlé-tervezete Domenico Tardini államtitkárhoz az egri érseki szék betöltéséről. 1956. aug. 14. A leveleket közli: *Kálmán P.*: Dokumentumok i. m. (6. jz.) 156–157. Tardini bíboros később ismételtén kérte Grósz érseket, hogy javasoljon személyeket az üresedésben álló egri érseki szék vezetésére, ill. más magyarországi egyházmegyékbe koadjutornak és segédpüspöknek. A leveleket ld. uo. 373., ill. 440. A kalocsai érsek azonban nevek helyett még 1959-ben is a jelölés nehézségeit taglaló választ küldött. Grósz 1959. május 22-i választervezetében pl. arról tájékoztatta Tardinit, hogy az Elnöki Tanács az általa javasolt személyeket ismételtén elutasította, és bár „most csaknem valamennyi [püspök] rászorul a segédpüspök segítségére, de az

Jelenlegi ismereteink szerint azzal az előbb Mindszenty Józsefnek, majd le tartóztatása után a püspöki kar mindenkori elnökének adott rendkívüli szentszéki felhatalmazással is csak egyetlen alkalommal éltek Magyarországon, mely a Rómával való kapcsolattartás ellehetetlenülése esetén lehetőséget biztosított arra, hogy a püspöki kar elnöke apostoli kormányzót nevezzen ki a főpásztor nélkül maradt egyházmegye élére.³⁰ Brezanóczy Pál kinevezése 1951. július 11-én – tehát körülbelül egy héttel a püspöki kinevezéseket visszamenőleges hatállyal állami jóváhagyáshoz kötő törvényerejű rendelet kiadását követően – a Szlovákiába került rozsnyói egyházmegye Magyarországon maradt részének apostoli kormányzójává ráadásul csekély jelentőséggel bírt a magyar egyház egészét illetően.³¹

Hosszabb távú megoldás keresése (1959–1962)

XXIII. János pápasága kezdetén a kúriában már igen súlyosnak ítélték a magyar egyház helyzetét. A beérkező információk alapján ugyanis Rómában úgy látták, hogy Magyarországon is létrejöhet egy, a kínaihoz hasonló nemzeti egyház.³² A Szentszék ezért első lépésként arra tett kísérletet, hogy az öregedő és részben akadályozott püspöki kart Róma-hú tagokkal erősítse meg. 1959. június 6-án ezért valamennyi olyan ordináriust, aki káptalani vagy püspöki helynökként vezetett egyházmegyét, apostoli adminisztrátori tisztségbe emelt.³³ Schwarz-Eggenhofer Artúr esztergomi általános helynök, Brezanóczy Pál egri káptalani helynök, valamint Klempa Sándor veszprémi és Kovács Vince váci püspöki helynökök apostoli adminisztrátori kinevezését az Elnöki Tanács 1959. július 25-én hagyta jóvá.³⁴ Miután az állam a működő ordináriusok apostoli adminisztrátori kinevezését tudomásul vette, Róma 1959 őszén két újabb segédpüspököt nevezett ki: Belon Gellért Pécsre, Winkler Józsefet pedig Szombathelyre.³⁵ Belon Gellért esetében olyan adatunk is van, miszerint címzetes püspökké való kinevezése azt a célt szolgálta,

előbb említett körülmények között csaknem lehetetlen olyan papokat találni, akik mindkét részről megfelelnek.” MOL XIX-A-21-a K-13-8/1959.

30 A magyar ordináriusoknak speciális felhatalmazásokat biztosító, Angelo dell’Aqua aláírásával 1950. október 24-én kelt államtitkársági dokumentum gépelt másolatát magyarul idézi: *Balogh Margit: A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949 és 1965 között.* In: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai i. m. (6. jz.) 29.*

31 Uo. 28–29.

32 Vö. *Fejérdy András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén.* Az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerk. Bánkuti Gábor–Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan, Bp., 2010. 150–151.

33 MOL XIX-A-21-a Állami Egyházügyi Hivatal, Elnöki iratok, K-13-11/a/1959. Domenico Tardini bíboros államtitkár levele az apostoli kormányzók kinevezéséről. 1959. jún. 6.

34 Új Ember 1959. aug. 2. 1. és *Salacz G.: A magyar katolikus egyház i. m. (6. jz.) 174.*

35 Belon Gellért és Winkler József püspöki kinevezéséről a vatikáni értesítés 1959. október 7-én kelt. MOL XIX-A-21-a K-13-16/1959.

hogy „idővel automatikusan” megyéspüspökké válják.³⁶ Az állam azonban 1959. november 25-én a két új segédpüspök kinevezését elutasította,³⁷ így még püspökké szentelésükre sem kerülhetett sor.

Az 1959-es apostoli adminisztrátori és segédpüspöki kinevezések három egymásra épülő célt szolgáltak. Azzal, hogy a helyi szinten megválasztott vagy kinevezett káptalani, illetve püspöki helynökök *ad nutum*, azaz visszavonhatóan apostoli adminisztrátorokká váltak, a Szentszék reményei szerint el lehetett háritani a feltételezett egyházszakadás veszélyét, azaz a nemzeti egyház különválását. Az apostoli kormányzók esetében ugyanis, mivel kormányzati hatalmukat a pápától kapták, a Szentszék és a kinevezett személyek közötti *communio* erősödését várták. Arra számítottak tudniillik, hogy a római kinevezéssel jelzett szentszéki bizalom erősíti a pápa iránti hűséget. A két új segédpüspök kinevezése egyúttal szervesen kapcsolódott az 1950–1951-es hasonló kinevezésekhez. Felszentelésük szintén azt az elsődleges célt szolgálta volna, hogy – az egyházmegyék kormányzásától függetlenül is – hosszabb távon kellő számú főpásztor legyen Magyarországon a szentségek teljes körű kiszolgáltatásához. Winkler József és Belon Gellért kinevezése azonban egy tágabb, új szentszéki stratégiának is része volt, amely részben a nemzeti egyház létrejöttének veszélyére adott reakcióként fogalmazódott meg, részben pedig abból fakadt, hogy immár a Vatikánban is a szocialista rendszer hosszú távú fennmaradásával számoltak.

XXIII. János pápa hivatala első éveiben ezért – a korábbi rövid távú intézkedésekkel ellentétben – ismét a püspöki ordó és az egyházkormányzati hatalom fokozatos összekapcsolása irányába tett lépéseket, és ezáltal hosszú távon a „normális” – azaz megyéspüspökökből álló – hierarchia teljes helyreállítását tűzte ki célul. Abból, hogy a magyar kormányzat tudomásul vette az 1959. nyári apostoli adminisztrátori kinevezéseket, azt a következtetést vonták le Rómában, hogy bár megyéspüspöki kinevezések elfogadtatására nincs esély, az ideiglenes jellegű apostoli adminisztrátori tisztség tolerálható az állam részéről.³⁸ A korábbi tapasztalatok alapján a Szentszék egyúttal azt is feltételezte, hogy a magyar kormány továbbra sem fogja segédpüspökök felszentelését megakadályozni. A fenti elemekből egy olyan stratégia körvonalazódott, mely az apostoli adminisztrátorok későbbi címzetes püspöki kinevezésével, és – ezzel párhuzamosan – a megüresedő püspöki székekbe a segédpüspökök apostoli adminisztrátorként való beültetésével kívánt hosszú távon lényegében ugyanolyan eredményt elérni, mintha eleve püspöki ordóval és kormányzati hatalommal egyaránt rendelkező megyéspüspököket neveztek volna ki.

36 ÁBTL 3.2.3. Mt–764/6. „Arnold”. 133. Látogatás Mons. Pappalardo Salvatorenál (1962. márc. 19-én).

37 MOL XIX–A–21–a K–13–16/1959. Olt Károly ÁEH-elnök 1959. nov. 25-én kelt levele a kinevezések elutasításáról.

38 ÁBTL 3.2.3. Mt–764/4. „Amadeo”. 403–404. Amadeo 1960. febr. 15-i jelentése. Beszélgetés Mons. Soteróval 1960. jan. 31-én.

Az itt vázolt új szentszéki stratégia meglétét támasztja alá, hogy Florio Banfi már 1960-ban erre vonatkozó vatikáni értesülésekről számolt be.³⁹ Ebbe az irányba mutat továbbá az is, hogy az 1961-ben megüresedett két püspöki szék élére a Szentszék olyan apostoli adminisztrátorokat kívánt állítani, akik már felszentelt, vagy legalább kinevezett címzetes püspökök voltak.

Rogács Ferenc pécsi püspök 1961. február 20-án bekövetkezett halála után a Szentszék a két évvel korábban segédpüspöknek kinevezett, de fel nem szentelt Belon Gellértet akarta apostoli kormányzóként az egyházmegye élére állítani. Miután azonban a kormány nem járult hozzá Belon pécsi apostoli adminisztrátori kinevezéséhez, a káptalan – az előzetes állami hozzájárulás ismeretében – Cserháti Józsefet, a Hittudományi Akadémia tanárát választotta meg káptalani helynöknek.⁴⁰ Az egyházi jogi szempontból elfogadható választással így ismét olyan abnormális helyzet állt elő, hogy egy ideiglenes hivatal tartóssá vált: a pécsi egyházmegyét egészen az 1964. évi részleges megállapodásig káptalani helynök irányította.

Az egyház szempontjából még kedvezőtlenebbül alakult a kalocsai főegyházmegye sorsa. Miután Grósz József érsek 1961. október 3-án elhunyt, a főkáptalan – jöllehet előbb Kujáni Ferenc korábbi érseki helynököt, majd Bárd János kalocsai segédpüspököt választotta meg főkáptalani helynöké – állami nyomásra végül meghátrált, és az Állami Egyházügyi Hivatal által előterjesztett három személy közül Várkonyi Imrét, az Actio Catholica országos igazgatóját választotta főkáptalani helynöké. A Szentszék a külső beavatkozás miatt törvénytelennek tekintette a választást, és Bárd segédpüspök személyében apostoli kormányzót állított a főegyházmegye élére. Bárd Jánostól azonban nemcsak a működési engedélyt tagadta meg az államhatalom, hanem még Kalocsáról is eltávolították és kényszerlakhelyet jelöltek ki számára, sőt hamarosan kalocsai segédpüspöki tisztségéről is lemondatták.⁴¹

A Szentszék fent vázolt stratégiájával összefüggésben végül különösen figyelemre méltóak azok az információk, amelyeket Florio Banfi a Szentszék tervének megíúsulása után, 1961. december 28-án szerzett az Államtitkárság Rendes Ügyosztályán nunciatúrai tanácsos rangban dolgozó Salvatore Pappalardótól: „1945 után kb. öt évig a magyar kormány nem gördített akadályokat a Vatikántól gyakorolt püspöki kinevezések eszközlése elé, azonban tíz év óta egyenesen lehetlenné van téve a Vatikán e jogának gyakorlása Magyarországon. Ezért az apostoli adminisztrátorok *ad nutum* intézményének rendszeres alkalmazására gondoltunk, melynek értelmében az ilyen adminisztrátor automatikusan előbb címzetes püspökké, majd az illető egyházmegye rezidenciális püspökévé válik.”⁴²

Az 1959-ben küszöbönállónak tekintett magyar egyházszakadás bekövetkezése esetére ugyanakkor egy alternatív, rendkívüli megoldással is számoltak a Vatikán-

39 Uo. 404., valamint ÁBTL 2.3.2. Mt-764/5. „Amadeo”. 41. Mons Sotero nyilatkozatai 1960. márc. 13-án. Amadeo 1960. márc. 15-i jelentése.

40 Salacz G.: A magyar katolikus egyház i. m. (6. jz.) 175.

41 Uo. 175.

42 ÁBTL 3.2.3. Mt-764/6. „Arnold”. 65. Látogatás Mons. Pappalardo Salvatore nunciatúrai tanácsosnál (1961. dec. 28.).

ban: elkezdtek egy titkos hierarchia felállításának tervével foglalkozni. Az elképzelés részleteit nem ismerjük, de az elszórt adatokból úgy látszik, hogy a katókombaegyház vezetése 9-10 titkos püspökből állt volna. Annyi bizonyosra vehető, hogy a titkos püspökök megbízatása csak a schizma tényleges beállta esetén lépett volna életbe. Erre utal, hogy az Endrey Mihály által 1960. november 5-én titokban lystrai címzetes püspökké szentelt Rózsavölgyi László kinevezési bullája úgy szól: a nemzeti egyház létrejöttét megelőzően *irregularitas* (szabálytalanság)⁴³ terhe mellett tilos bármiféle püspöki tevékenységet folytatnia, és még arról sem beszélhet, hogy felszentelték. Püspöki működését csak akkor kezdheti meg, ha felszentelő püspöke – aki ezek szerint a Vatikán szemében ekkor még mindig „apostoli speciális delegátus” volt –, vagy annak akadályoztatása esetén egy római futár megfelelő jelszóval (*Roma locuta, causa finita*) erre utasítást ad. Erre azonban Rózsavölgyi László bő két héttel későbbi, november 22-i letartóztatásáig nem került sor.⁴⁴

A titkos hierarchia irányába tett első lépések, illetve az apostoli adminisztrátorok kinevezésére irányuló tervek kudarcra alapján a Szentszék végül arra a következtetésre jutott, hogy „a magyar kormány [...] megértette a vatikáni praxis lényegét”. Ebben a helyzetben Róma számára már csak egyetlen út kínálkozott az „égetően szükséges püspöki kinevezések” kieszközlésére: tárgyalás a magyar kormánnyal.⁴⁵

Kényszerű kompromisszum (1962–1964)

A korábban elképzelhetetlennek tartott közvetlen kapcsolatfelvételre a II. Vatikáni Zsinat első ülészakájának tapasztalatai nyomán nyílt lehetőség. Az Államtitkárság munkatársai részéről észlelt törekvés ugyanis, hogy tudniillik a csehszlovák, magyar és litván kormányok a zsinatra kiengedett – vagy kiküldött – főpásztorok közvetítésével kívánják tárgyalást kezdeni a Szentszékkel,⁴⁶ egybevágott XXIII. János szándékával, aki a zsinat összehívásával többek között azt is el kívánta érni, hogy lehetőséget teremtsen a szocialista államokban élő egyházakkal, illetve adott esetben magukkal a szocialista kormányokkal való kapcsolatteremtésre. A pápa ezen szándékával kapcsolatban Florio Banfinak Monsignore Sanz Villalba Sotero, a Vatikáni Államtitkárság Rendes Ügyek Osztályának tanácsosa már 1959 nyarán azt mondta, hogy a Vatikánban „a zsinattól egyenesen az egyház és a népi demokratikus államok viszonyának rendezését, a probléma megoldását várják: szerinte a

43 Itt arról az esetről van szó, amikor egy a püspöki ordóval rendelkező személy püspöki tevékenységét úgy végzi, hogy ettől el van tiltva, illetve ebben a jogában korlátozva van, és ezért egyházi büntetést von magára.

44 *Fejérdy A.*: Titkos püspökszentelés(ek) i. m. (32. jz.) 129–142.

45 ÁBTL 3.2.3. Mt–764/6. „Arnold”. 65–66. Látogatás Mons. Pappalardo Salvatore nunciatúrai tanácsosnál, 1961. dec. 28.

46 Minuta di Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 17 novembre 1962. Közli: *La politica* i. m. (10. jz.) 29.

Vatikán ideológiai előítéletei és bürokratikus hagyományai oly akadályokat gördítenek az érdekelt kormányokkal való tárgyalások elé, amelyeket az államtitkárságnak nem sikerülhet leküzdeni, miért is a holtpontra jutott helyzetben kívánatosnak látszik egy új faktornak, ti. az egyetemes zsinatnak a közreműködése, mely a jelenben sikerrel kecsegtet.⁴⁷

A kölcsönös közeledési szándék egyik következménye volt egy, az első ülés szak végén, 1962. december 7-én a magyar püspököknek átadott szóbeli jegyzék, melyben a Szentszék a magyar egyház helyzetének rendezésében kulcsfontosságú kérdésekkel kapcsolatos álláspontját fejtette ki.⁴⁸ A dokumentum első pontja szerint a püspöki székek betöltésének ügyében a Szentszék kompromisszumos javaslattal állt elő. Ennek értelmében előbb a jelölttel közlik a kinevezés tényét, és ezt csak azt követően hozzák nyilvánosságra, hogy az illető egyénileg vagy a püspöki karon keresztül megszerezte az állami hozzájárulást: „Sancta Sedes [...] parata est, antequam ad eligendum Episcopum vel Apostolicum Administratorem procedatur, candidatorum ab ipsa designatorum assensum exceptare.”⁴⁹

A javasolt eljárással a Szentszék *de facto* késznek mutatkozott az állam kinevezésekre vonatkozó beleszólási igényét tolerálni, anélkül azonban, hogy *de jure* elismerte volna a magyar kormány hozzájárulási jogát.⁵⁰ A Vatikán ennek megfelelően az állami hozzájárulás hiányában fel sem szentelt Winkler József és Belon Gellért ismételt jelölésével (az erre vonatkozó két lezárt levelet a Nota verbaléval együtt adta át Samorè, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára Hamvas püspöknek)⁵¹ kézzelfoghatóan jelezte, hogy ragaszkodik a szabad kinevezés jogához, és nem ismeri el az ezt korlátozó állami jogszabályokat. Egyúttal azonban a korábbi kinevezések meg nem történtként kezelése a tényleges helyzet tudomásul vételét, azaz engedményt is jelentett.⁵²

47 ÁBTL 3.2.3. Mt-764/4. „Amadeo”. 157–158. Az egyetemes zsinat előkészületei. Amadeo 1959. júl. 21-i jelentése.

48 A Nota verbale pontos szövegét csak a hivatalos magyar fordításból ismerjük: MOL XIX–A–21–d 0022–32/1962. Közli: *Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Szent István Társulat–MOL, Bp., 2005.* 69. Barberini csupán arra utal, hogy a magyar Nota verbale szövege „lényegében megfelel” annak a dokumentumnak, amit a csehszlovák püspököknek adott át az Államtitkárság. *La politica i. m. (10. jz.) 81–82.* A magyar fordítás és a csehszlovák kormánynak címzett dokumentum latin szövegének összevetése alapján elmondható, hogy – az utolsó bekezdést leszámítva – a két jegyzék szövege azonos.

49 *La politica i. m. (10. jz.) 81.* A vonatkozó szövegrész értelmezését adta a jegyzék átadásakor szóban Amleto Cicognani bíboros államtitkár. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/5. „Canale”. 30. A II. Vatikáni Zsinatról „Kékes” jelentése. Vette: Berényi István. 1963. jan. 5. Az idézet magyar fordítása: „A Szentszék [...] készséges a püspökök vagy apostoli kormányzók kiválasztása előtt az általa kiszemelt jelöltek beleegyezését kívárni.” Vö. *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. (48. jz.) 69.*

50 Az érvelést ld.: *La politica i. m. (10. jz.) 32–33.* Minuta di Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 27 novembre 1962.

51 ÁBTL 3.1.5. O–14 963/5. 31. A II. Vatikáni Zsinatról „Kékes” jelentése. Vette: Berényi István. 1963. jan. 5.

52 Vö. *La politica i. m. (10. jz.) 32–33.* Minuta di Ponzona per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 27 novembre 1962.

Az 1963 tavaszán megkezdett tárgyalások során a Szentszék végül meghátrálásra kényszerült. A magyar kormány ugyanis felismerve azt, hogy Róma a hierarchia megerősítését tekintette legsürgetőbb feladatának, lehetőséget látott érdekei maradéktalan érvényesítésére. Ezért nemcsak a Nota verbaléban megfogalmazott első kompromisszumos javaslatot utasította el, hanem azt a felvetést is, hogy állítsák össze azon papok névsorát, akik az állam számára elfogadhatatlanok, és ezzel biztosítsák a Szentszék számára a fennmaradó személyek közül szabad választás lehetőségét.⁵³

A magyar kormány számítása végül bevált. Róma olyannyira sürgetőnek tekintette a magyar püspöki kar felfrissítését,⁵⁴ hogy elfogadott egy olyan megoldást, amely formailag ugyan nem sértette a szabad pápai kinevezés kánoni elvét, a gyakorlatban azonban döntő befolyást biztosított az államhatalom számára a jelöltek kiválasztásában. Az 1964-es részleges megállapodás első mellékletében rögzített eljárásrend⁵⁵ szerint ugyanis a Szentszék vagy olyan jelöltek közül nevezhetett ki püspököket, akik a magyar püspöki kar által felterjesztett – a kormánnyal előzetesen egyeztetett – listán szerepeltek, vagy pedig – más jelölt esetében – közvetlen tárgyalások vagy a püspöki kar elnökének útján meg kellett bizonyosodnia arról, hogy a magyar kormánynak nincsen kifogása a jelölttel szemben.

Ezen eljárás mód elfogadásával a Szentszéknek lehetősége nyílt az egyházmegyék vezetéséről az 1959-ben kidolgozott stratégia nyomán gondoskodni, de a kompromisszum a jelöltek megválasztásánál erősen érezte hatását. Nem csupán a régóta akadályozott megyéspüspökök helyzete maradt ugyanis megoldatlan (Mindszenty ügyének rendezésére még közel egy évtizedet kellett várni, Pétery József váci és Badalik Bertalan veszprémi püspökök esetében pedig csupán annyit sikerült elérni, hogy a korábbi kényszerlakhely helyett – egyházmegyéjükön kívül – szabadon választhatták meg lakóhelyüket), de a többi, korábban kinevezett, ám működési engedélyt nem nyert főpásztor elfogadtatása sem járt sikerrel. Az állam egyedül Winkler József (ismételt) szombathelyi segédpüspöki kinevezéséhez járult hozzá.⁵⁶

A korlátozott lehetőségeket figyelembe véve a Szentszék az üresen álló püspöki székek betöltésére koncentrált. Teljes értékű megoldás csak a kalocsai fő-

53 A felvetést ld. *La politica i. m. (10. jz.) 61. Relazione di Mons. Casaroli sugli incontri con i rappresentanti del Governo ungherese (con cinque Allegati). 18 maggio 1963.*

54 Ezt fogalmazta meg tömören Tisserant bíboros a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1963. július 16-i ülésén: „La cosa principale e la nomina di Vescovi con qualsiasi titolo: di Vescovi residenziali, o di Vescovi ordinari, o di Amministratori apostolici. L'importante è di avere uomini che possano dare al clero direttive e ordinare sacerdoti.” Magyar fordításban: „Alapfontosságú dolog a püspökök kinevezése, bármilyen címen: akár rezidenciális püspököké, akár megyéspüspököké, akár apostoli kormányzóké. Az a fontos, hogy legyenek olyan emberek, akik irányíthatják a klérust és papokat szentelhetnek.” *La politica i. m. (10. jz.) 84.*

55 Uo. 169–170. Atto e Protocollo con Allegati firmati a Budapest. 15 Settembre 1964. Allegato nr. I. Intesa fra la Santa Sede e il Governo della Repubblica Popolare Ungherese circa le nomine vescovili.

56 Uo. 157–158. Az egyes püspökök helyzetének későbbi rendezéséről ld. még: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. (48. jz.) 35–36.*

egyházmegye esetében született: ide Hamvas Endre csanádi püspököt nevezték ki érseknek. A többi püspöki szék betöltésénél az 1959-es elképzeléseket folytatva hosszú távú, de mégsem végleges megoldást kerestek, amennyiben csupán apostoli adminisztrátorokat neveztek ki, akiket egyúttal püspökké is szenteltek: Egerben Brezanóczy Pál, Pécsen Cserhádi József maradt az egyházmegye vezetője, a csanádi egyházmegye élére pedig – az áthelyezett Hamvas helyére – Ijjas Józsefet állították. A működő apostoli adminisztrátorok közül (egyelőre) nem vált püspökké Klempa Sándor és Schwarz-Eggenhofer Artúr.

Az új kinevezésekkel, valamint Várkonyi Imre törvénytelenül kinevezett kalocsai főkapitány helynök félreállításával sikerült valamennyi egyházmegye élére kánonjogi szempontból törvényes vezetőt ültetni, és az új főpásztorok a püspöki ordó birtokában egyúttal teljes mértékben el tudták látni egy megyéspüspök valamennyi funkcióját. Ugyanakkor a megbízások átmeneti jellegével – hogy tudniillik továbbra is csak *ad nutum* apostoli adminisztrátorokat neveztek ki – a Szentszék egyrészt azt kívánta jelezni, hogy az egyház magyarországi helyzetét továbbra sem tekinti kielégítőnek, másrészt mozgási szabadságának megőrzésére törekedett. Annak ellenére, hogy az állam a hivatalban lévő ordináriusok azonnali megyéspüspöki kinevezését szorgalmazta, a Szentszék tehát továbbra is fenntartotta az 1959-es stratégiában megfogalmazott fokozatosság elvét: a püspöki hatalommal is felruházott apostoli adminisztrátorok megyéspüspöki kinevezését későbbi fázisra halasztották, és távlatosan a két új segédpüspökre is egy-egy egyházmegye vezetését kívánták bízni.

*

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Szentszék magyarországi püspökkinevezési gyakorlatában jelentős változás figyelhető meg 1945–1964 között. Az első, nagyjából 1962-ig tartó periódus a konfrontáció vagy – a szentszéki diplomáciában Ercole Consalvi bíboros államtitkár óta bevett fogalommal – a „tézis” korszakaként jellemezhető. Ebben a periódusban a Szentszék az állam igényeit gyakorlatilag figyelmen kívül hagyva igyekezett érvényt szerezni a pápa szabad kinevezési jogának: előbb inkább átmeneti megoldásokkal, majd 1959–1962 között hosszabb távú megoldásra törekedve. Az egyoldalú megoldáskeresés kudarc nyomán megváltozott Róma hozzáállása: immár nyitottá vált a tárgyalásra, a megegyezés, egy *modus vivendi* keresésére. Ebben az új szakaszban – anélkül, hogy feladta volna a szabad kinevezés jogára való igényét (a „tézist”) – a Szentszék kész volt a gyakorlatban bizonyos engedményeket tenni. Ismét a Consalvi-féle megkülönböztetéssel élve, a „hipotézis” korszaka is két alperiódusra osztható: előbb a Vatikán még kisebb engedményekkel igyekezett a szocialista rendszer igényeit kielégíteni, de egyenlőtlen tárgyalási pozíciója miatt nem tudta érdekeit kellően érvényesíteni, így az 1964-ben megkötött *modus vivendi*vel maximális kompromisszumra kényszerült. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a bemutatott stratégiai szemléletváltás nem kizárólag a Szentszéken múlt: a rendszer kezdeti merev egyházellenessége szükségszerűen hozta magával egyházi részről is a konfrontatív, egyoldalú

lépések alkalmazását, míg a *modus vivendi* keresését, az évszázados konkordátum-politikához való visszatérést nem utolsósorban a pragmatikusabbá váló rendszer nyitottsága tette reális lehetőséggé.

A kompromisszumra irányuló tárgyalás alternatívája a titkos hierarchia kiépítése lehetett volna. A titkos hierarchia irányába Magyarországon, Romániában vagy Csehszlovákiában tett lépések tapasztalatai azonban azt mutatták, hogy a katakombaegyház kiépítésére – a vele együtt járó jogbizonytalanság miatt – legfeljebb szükséghelyzetben, a hivatalos hierarchia helyettesítése céljából érdemes kísérletet tenni. A modern totális állam hatékony nyomozóapparátusa ráadásul ez esetben is túlzott veszélyt jelentett. Mindezeket figyelembe véve a Szentszék Magyarország esetében nem adhatott más választ a tanulmány elején felvetett dilemmára, mint hogy egy egyházi és állami szempontból is törvényes, legális hierarchia fenntartására törekedjen.

ANDRÁS FEJÉRDY

STRATEGIES APPLIED BY THE HOLY SEE IN ORDER TO FILL THE HUNGARIAN EPISCOPAL SEES BETWEEN 1945 AND 1964

The study examines the means and methods with which the Holy See experimented between 1945 and 1964 in order to provide for the continuity of the hierarchy which was indispensable in Hungary for the government of the dioceses and the administration of the sacraments. It also analyses the process whereby the Papacy had finally come to accept an utterly disadvantageous compromise and signed the partial agreement of 1964.

A thorough examination of the sources has proved that during the pontificate of Pius XII the Papacy merely aimed at short- or at best medium-term solutions, and treated separately the cases of incapacitated bishops from those of vacant episcopal sees. Although John XXIII likewise wanted to exert freely the papal right of episcopal appointment, instead of short-term measures applied thus far he again made steps in the direction of gradually connecting episcopal ordo and ecclesiastical jurisdiction. However, as the unilateral measures taken by the Holy See all foundered on the stiff resistance of the Hungarian regime, the Papacy, profiting from the more pragmatic policies which the Hungarian government adopted from the 1960s, eventually decided to pursue negotiations. It was by this means that the pope hoped to secure the functioning of a hierarchy in Hungary which would be treated as legal by both the state and canon law. A possible alternative would have been the establishment of a secret hierarchy; this, however, was judged too risky on the basis of the available experience, and was consequently only applied in those countries where no acceptable compromise was available.

